

ΟΜΙΛΙΑΙ ΑΠΟΛΟΓΗΤΙΚΑΙ *

Α'

ΠΕΡΙ ΑΛΘΕΙΑΣ

Πρὸ δεκαεννέκ περίπου αἰώνων παιδίον γεννᾶται ἐν φάτνῃ ἀλόγων, ἐν Βηθλεέμ. Τὴν παιδικὴν αὐτοῦ ἡλικίαν καὶ νεότητα διέρχεται ἐν ἀφανείᾳ, ἐν Ναζαρέτ. Τὸ 30^{ον} ἔτος ἐξέρχεται ὡς ἀναγγεῖλη εἰς τὸν λαὸν αὐτοῦ τὸ Εὐαγγέλιον, ὅπερ ἐπὶ τρία ἔτη δικραῶς κηρύττει. Καταδιώκεται, προδίδεται, παρὰ δίδεται εἰς τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ, καὶ τελευτῶν ἀποθνήσκει ἐπὶ τοῦ σταυροῦ. Ἐνταφιάζεται, ἀνίσταται τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ καὶ ἀναλαμβάνεται εἰς οὐρανούς, ὁπόθεν κατήλθε. Τότε δώδεκα μαθηταί, οὓς εἶχεν ἐκλέξει ἐκ τῶν ἀφανεστάτων τῆς κοινωνίας τῶν ἁγίων, ἀναλαμβάνουσι τὴν συνέχειαν τοῦ κηρύγματος. «Μετανοεῖτε, λέγουσι, καὶ πιστεύετε εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ θέλετε σωθῆναι.» Τὴν φωνὴν ταύτην ἀκούσαντες μυριάδες Ἰουδαίων καὶ ἐθνικῶν πιστεύουσιν εἰς Χριστὸν, καὶ ἰδοὺ ἡ Χριστιανικὴ Ἐκκλησία ἰδρύεται ἐν Ἰουδαίᾳ, Ἀσίᾳ καὶ Εὐρώπῃ. Ἐκτοτε ἡ χριστιανικὴ θρησκεία δὲν παύεται κηρυττομένη. Τὸ Εὐαγγέλιον πρὸς κόκκον συνέχευσε ὁμοιάζον γίνεσθαι δένδρον ἀμφιλαρές καὶ ὑψίστατον καὶ ὑπὸ τοὺς κλάδους αὐτοῦ κατασκηνοῦσι πάντες τῆς γῆς οἱ κήτοικοι. Καὶ νῦν ἔτι τὸ Εὐαγγέλιον κηρύττεται εἰς πάντα τῆς γῆς τὰ πέρατα. Ὁ σταυρὸς ὑψώθη ἐπὶ ἀπωτάτων καὶ βαρβάρων χωρῶν. Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ὁμολογεῖται ὑπὸ ἀνθρώπων ἐκ πάσης φυλῆς καὶ γλώσσης καὶ λαοῦ καὶ ἔθνους. Τὸ ἔργον τοῦτο ὀνομάζομεν ἡμεῖς ἔργον θεῖον.

Ἀλλὰ πάντες δὲν ἀποδέχονται αὐτὸ ὡς ἔργον θεῖον. Ἀνέκαθεν δεινοὶ ἡγέρθησαν καὶ ἐγείρονται τοῦ χριστιανισμοῦ πολέμιοι. Ταύτου ἕνεκα δὲν ἔκρινα ἀσκοπον νῦν ἐκθέσω ὑμῖν διὰ τῶν ἀπολογητικῶν τούτων ὁμιλιῶν τὰς ἀποδείξεις, ἐφ' ὧν στηρίζεται ἡ θεϊότης τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Πολλὰ καὶ διάφορα ὑπάρχουσι περὶ τῆς θεϊότητος τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀποδείξεις. Ἐνταῦθα θὰ περιορισθῶμεν εἰς δύο μόνον εἰδῶν ἀποδείξεις, ἧτοι εἰς τὰς καλουμένας ἐσωτερικάς καὶ εἰς τὰς καλουμένας ἐξωτερικάς. Καὶ ἐσωτερικαὶ μὲν εἶναι αἱ πηγάζουσιν ἐκ τῆς ἐρεῦνης αὐτῆς τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας, ἐξωτερικαὶ δὲ αἱ ἐκ τῶν πραγμάτων καὶ τῆς ἱστορίας. Ἀρχόμεθα ἀπὸ τῶν ἐσωτερικῶν.

Αἱ ἐσωτερικαὶ εἶναι ὁμολογουμένως ἥττον ἐπιβλητικαὶ ἢ αἱ ἐξωτερικαί· ἀλλὰ καλῶς παριστάνουσι εἶναι ἐπίσης πειστικαί, ἐλκύουσιν τὸν νοῦν καὶ

* Ἀπηγγέθησαν ἐν τῷ Συλλόγῳ κατὰ τὰ Ἑσπερινὰ μαθήματα.

θίγουνται τὴν καρδίαν. Δὲν καταστρέφουσι μετὰ βίας τοὺς προμαχῶνας τῆς ἀπιστίας, ἀλλ' ὑποτάσσουσιν αὐτοὺς ἐπίσης ἀσφαλῶς καὶ φέρουσιν εἰς τὸ μέσον τοῦ σκότους τὸ φῶς, εἰς τὸ μέσον τῆς ἀμφιβολίας τὴν πίστιν, εἰς τὸ μέσον τῆς πλάνης τὴν ἀλήθειαν.

Ἐν παντὶ ἀνθρώπῳ ὑπάρχει ἐνστικτον φέρον πρὸς τὸν Θεόν. Δικαίως εἶπον ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὃν ὁρησκευτικόν. Ὅ,τι διακρίνει αὐτὸν τῶν ἐπὶ γῆς ὄντων εἶναι ἡ τάσις πρὸς τὸ ἀπειρον, τὸ ἀόρατον, τὸ αἰώνιον. Μάρτυς τούτου τρανότερος εἶναι ἡ ἱστορία. Οὐδεὶς ὑπάρχει λαὸς ἄνευ ὁρησκείας· ἔτι πλέον, οὐδεὶς ὑπάρχει ἄνθρωπος ἄνευ ὁρησκείας. Αὐτὸς ὁ ἄθεος ἔχει ὁρησκείαν. Ἄν δὲν λατρεύῃ τὸν Θεόν, λατρεύει κατ' ἀνάγκην ἄλλο τι· ὁ ἄνθρωπος ὁ μὴ λατρεύων τι δὲν εἶναι ἄνθρωπος· ἀπηρνῆθη ὅ,τι ἀποτελεῖ τὴν ἀξίαν τοῦ εἶδους αὐτοῦ· ἢ ἀπεκτηνῶθη ἢ ἐγένετο τέρας.

Τὸ ὁρησκευτικὸν τοῦτο αἶσθημα παριστᾷ τρία τινα, ἢ μᾶλλον εἶναι ἢ ἐμφανσις τριῶν ἀρχικῶν καὶ καθολικῶν ἀναγκῶν, τῆς ἀνάγκης τοῦ λόγου, τῆς ἀνάγκης τῆς καρδίας, τῆς ἀνάγκης τῆς συνειδήσεως. Ὁ ἄνθρωπος ζητεῖ νὰ πληρώσῃ τὰς ἀνάγκας ταύτας. Ἡ φύσις ὠθεῖ αὐτὸν εἰς τοῦτο, ὡς ἡ κατωφέρεια ἐλκύει τὸν παταμόν, ὡς ἡ ἑλῆς σύρει πρὸς τὴν κάτω τὸν λίθον. Ἀλλ' οὐδὲν ἀνθρώπινον δύναται νὰ πληρώσῃ τὰς ἀνάγκας ταύτας· οὔτε τὰ φιλοσοφικὰ συστήματα, οὔτε αἱ ἀνθρώπιναι ὁρησκεῖαι, αἵτινες ἀπὸ ἐξ καὶ πλέον χιλιετηρίδων ἐγεννήθησαν, διεδέχθησαν ἀλλήλας καὶ ἀπέθανον, κατ' ὁρίωσαν νὰ πληρώσωσι τὰς ἀνάγκας ταύτας τοῦ λόγου, τῆς καρδίας καὶ τῆς συνειδήσεως. Μόνον τὸ εὐαγγέλιον καὶ ἐπλήρωσε καὶ πληροῖ αὐτάς, διὸ καλοῦμεν αὐτὸ Θεῖον. Τοιαύτη εἶναι ἡ ἐσωτερικὴ ὑπὲρ τῆς θεϊότητος τοῦ χριστιανισμοῦ ἀπόδειξις, ἣν θ' ἀναπτύξωμεν εἰς τρεῖς συνεχεῖς ὁμιλίας, ἵνα μεταβῶμεν ἔπειτα εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ἀπόδειξιν, ἣν ὅ' ἀναπτύξωμεν ἐπίσης εἰς τρεῖς ἑτέρας συνεχεῖς ὁμιλίας.

Ἐνστικτον ὁρησκευτικόν, εἶπον, ὠθεῖ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν ἔρευναν τῶν θεῶν. Εὐθύς ὡς ὁ ἄνθρωπος ἀρχίσῃ νὰ νοῇ καὶ σκέπτηται, ὑψοῦται ἐκ τοῦ ὄρατοῦ εἰς τὸ ἀόρατον, ἐκ τοῦ γνωστοῦ εἰς τὸ ἄγνωστον, ἐξ ἑαυτοῦ εἰς ὃν ἑαυτοῦ ὑπέρτερον, ὁποῦθεν αἰσθάνεται ὅτι ἐξαρτᾶται. Τρία τότε ζητήματα προβάλλονται ἀνκποφεύκτως εἰς τὸν λόγον αὐτοῦ, καὶ τῶν ζητημάτων τούτων τὴν λύσιν ζητεῖ. Ποῖον εἶναι τὸ ὕψιστον τοῦτο ὄν, ἡ πρώτη τῶν ὄντων αἰτία; Τίς ἡ οὐσία αὐτοῦ; Τίς ἡ σχέσις αὐτοῦ πρὸς τὸν κόσμον; Κἀγὼ αὐτὸς τί εἶμαι; Τί εἶναι ἡ ἐν ἐμοὶ ἀρχὴ, ἡ πηγὴ τῆς ζωῆς καὶ τῆς νοήσεως; Θὰ ἐπιζήσῃ εἰς τὸ φθαρτὸν τοῦτο σαρκίον, ὅπερ ζωοποιεῖ, ἢ θ' ἀπολεσθῇ μετ' αὐτοῦ; Ἄν ἐπιζήσῃ, ποῖος θὰ ᾖ καὶ ὁ κληρὸς μου μετὰ θάνατον; Ποῖαι ἔσονται ἐκεῖ αἱ σχέσεις μου πρὸς τὸ ἀπειρον ὄν; Ποῖαι εἶναι αἱ πρὸς αὐτὸ σχέσεις μου ἐπὶ τῆς γῆς; Ποῖοι οἱ θεοὶ οἱ συνέχοντές με μετ' αὐτοῦ; Τί

εἶναι τὸ ὃν ἐκεῖνο ἐν σχέσει πρὸς με, καὶ τί εἶμαι ἐν σχέσει πρὸς αὐτό; Ἐν λόγῳ, τί εἶναι ὁ Θεός, τί εἶναι ἡ ψυχὴ, καὶ ποῖαι αἱ σχέσεις τῆς ψυχῆς πρὸς τὸν Θεόν; Τὰ τρία ταῦτα ζητήματα, ἐπαναλαμβάνω, εἶναι ἡ καθολικὴ ἔκφρασις τῶν ἀνγκυῶν τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου. Ἰδωμεν, τί εἰς τὰ ζητήματα ταῦτα ἀπεκρίνατο ὁ ἄνθρωπος.

Ἐρωτήσωμεν ἐν πρώτοις τὰς θρησκείας. Ἡ ἰδέα τοῦ Θεοῦ εἶναι ὁμολογουμένως ἡ βᾶσις τῶν θρησκειῶν. Ἀλλὰ πῶς παρέστησαν τὴν ἰδέαν ταύτην αἱ θρησκείαι; Οὐ μόνον παρεμύρφωσαν, ἀλλὰ καὶ μετήλλαξαν αὐτὴν οὐσιωδῶς καὶ ἐμυθένισαν. Ζητοῦμεν ἕνα Θεόν, καὶ ἰδοὺ πολλοί, ἰδοὺ ἀριθμὸς ἀπειρος, εἰς ἃν δύναται τις νὰ προσθέσῃ ἔτι κατ' ἀρέσκειαν. Ἀπασαι αἱ φυσικαὶ δυνάμεις ἀποθεοῦνται. Ὑπάρχει Θεὸς ὁδηγῶν τὸ ἄρμα τοῦ ἡλίου καὶ Θεὸς καταπέμπων τὸν κεραυνόν. Ὑπάρχει Θεὸς ἀποστέλλων τοὺς ἀνέμους εἰς τὰς θαλάσσας καὶ Θεὸς καταπραΰνων τὰ μαινόμενα κύματα. Ὑπάρχει Θεὸς ποιῶν νὰ φύωνται τὰ ἄνθη καὶ Θεὸς παράγων τοὺς καρπούς. Ὑπάρχουσι Θεοὶ ἀγαθοποιοῦντες καὶ Θεοὶ κακοποιοῦντες· καὶ κατ' ἀνάγκην οἱ μὲν διαφωνοῦσι πρὸς τοὺς δέ, πολεμοῦσι πρὸς ἀλλήλους καὶ τραυματίζονται καὶ κινδυνεύουσι ν' ἀπολεσθῶσιν. Οἱ θεοὶ οὗτοι ἔχουσι ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἀνθρωπίνην μορφήν. Ἐχουσι τὰς αὐτὰς ἀνάγκας, τὰ αὐτὰ πάθη καὶ οἱ ἄνθρωποι. Μένουσιν, ἐσθίουσι, κοιμῶνται, ἀποκρίνουσι, χαίρουσι καὶ λυποῦνται, πειράζονται, ἀπατῶνται καὶ πράττουσι τὸ κακὸν ὡς ἡμεῖς. Τί λέγω; ὁ ἄνθρωπος ἐν τῇ ἀποπλάνῃσει αὐτοῦ ἀναδεικνύων τοὺς Θεοὺς κατ' εἰκόνα αὐτοῦ ἀνέδειξεν αὐτοὺς κηκουργατέρους καὶ μᾶλλον διεφθαρμένους ἐαυτοῦ. Οἱ Θεοὶ οὗτοι εἶναι ψεύσται, ἀδίκαι, ἀπατεῶνες, ἀσπλαγγχοί, ἀκόλαστοι, μοιχοί. Ἰδοὺ οἱ Θεοὶ τοῦ ἀνθρώπου! Φανταζόμεθα ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐκπέσῃ τις πλείονον, Ἀλλ' ἐξέλθωμεν τῆς ἀπάτης. Εἶδωμεν πρὸ ὀλίγου, ὅτι ἐλατρεύετο ὡς Θεὸς ὁ ὁδηγῶν τὸ ἄρμα τοῦ ἡλίου καὶ ὁ καταπέμπων τοὺς κεραυνούς· ὅτι ἐλατρεύετο ὡς Θεὸς ὁ ἀποστέλλων τοὺς ἀνέμους εἰς τὰς θαλάσσας καὶ ὁ καταπραΰνων τὰ κύματα· ὅτι ἐλατρεύετο ὡς Θεὸς ὁ παράγων τὰ ἄνθη καὶ τοὺς καρπούς καὶ τὰ κέρμια. Ἐτοιμασθῶμεν νῦν νὰ κλίνωμεν γόνυ ἐνώπιον αὐτῶν τῶν ἀστέρων, ἐνώπιον τῆς θυσέλλωδους νεφέλης, τῆς ἀρριζούτης θαλάσσης, ἐνώπιον τῶν ἀνθέων καὶ τῶν καρπῶν τῶν ἄγρων, ἐνώπιον τοῦ ἀροτριῶντος βοός. Ἰδοὺ οἱ Θεοὶ τοῦ ἀνθρώπου! Τοῦτο φησίνεται μόλις πιστευτόν· καὶ ὁμῶς τοιοῦτοι ἦσαν οἱ θεοὶ ἐν τῇ μᾶλλον πεπολιτισμένῃ χώρᾳ, ἐν Αἰγύπτῳ, ἐνθα κατὰ τὴν ἔκφρασιν διαπρεποῦς ἀνδρός, *tout était Dieu exepié Dieu même*. Καὶ δὲν λατρεύουσι νῦν ἔτι τοὺς αὐτοὺς θεοὺς οἱ λαοί, εἰς οὓς τὸ φῶς τοῦ Εὐαγγελίου δὲν ἀνέτειλεν;

Ἀλλ' ἡ ἀνθρωπίνη πλάνη δὲν ἔστι μέχρις ἐνταῦθα. Οἱ Θεοὶ οὗτοι πρέπει νὰ ἦναι πλυσίον ἡμῶν, νὰ δυνάμεθα νὰ ἴδωμεν αὐτοὺς διὰ τῶν ὀφθαλμῶν, νὰ ψηλαφήσωμεν αὐτοὺς διὰ τῶν χειρῶν, νὰ μεταεἰσβάσωμεν αὐτοὺς ὅπου θέλωμεν, νὰ ἐγκαταστήσωμεν αὐτοὺς ἐν τοῖς οἴκοις ἡμῶν, ἐν ταῖς ἐ-

στίαις ἡμῶν. Τερμάχιον μαρμάρου, τὸ στέλεχος δρυὸς, χρησιμεύουσιν εἰς κατασκευὴν Θεῶν καὶ πρὸ τῶν Θεῶν τούτων κλίνουσι γόνυ οἱ ἄνθρωποι καὶ λατρεύουσιν αὐτούς. Ἴδου ἡ εἰδωλολατρεία, ἥτις ἀναφαίνεται ἐν πάσαις ταῖς θρησκείαις, πλὴν τῆς ἐξ ἀποκαλύψεως. Καὶ δυνάμεθα λοιπὸν νὰ εἰπώμεν μετὰ τοῦ Παύλου· «Γινόντες τὸν Θεὸν οὐχ ὡς Θεὸν ἐδόξασαν ἢ εὐχαρίστησαν, ἀλλ' ἐματαιώθησαν ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν καὶ ἐσκοτίσθη ἡ ἀσύνετος αὐτῶν καρδία. Καὶ ἠλλαξάν τὴν δόξαν τοῦ ἀφθάρτου Θεοῦ ἐν ὁμοιωματι εἰκόνης φθαρτοῦ ἀνθρώπου καὶ πετεινῶν καὶ τετραπόδων καὶ ἑρπετῶν. Μετήλλαξαν τὴν ἀλήθειαν τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ ψεύδει καὶ ἐσεβάσθησαν καὶ ἐλάτρευσαν τῇ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα, ὃς ἐστὶν εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας».

Ἰδῶμεν νῦν, τί αἱ θρησκεῖαι ἐδίδασκον περὶ ψυχῆς, περὶ τῆς φύσεως καὶ τοῦ προορισμοῦ αὐτῆς. Εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐκτυλίξω πρὸ ὑμῶν τὰς μωρὰς περὶ τούτου δεισιδαιμονίας ἐν τῇ μυθολογίᾳ;

Αἱ μυθολογίαι ἀνομολογοῦσιν ἐν γένει τὴν ἐν ἡμῖν ὑπαρξίν ἀρχῆς κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἀνεξαρτήτου τοῦ σώματος· ἀλλὰ πῶς ἐκλαμβάνουσιν αὐτήν; Ἀδύνατον νὰ εἰπώμεν ἀκριβῶς. Ὑπολείπεται τι ἐκ τοῦ ἀνθρώπου μετὰ θάνατον, ἀλλὰ τί εἶναι τὸ τί τοῦτο δὲν δύναται νὰ ὁριθῇ· εἶδος φάσματος, μορφῆς ἀορίστου καὶ ἀκατασχέτου, μὴ ὂν μήτε σῶμα μήτε ψυχὴ. Αἱ σικαὶ αὐταὶ θὰ ἐπαναλάβωσι τὴν ζωὴν, ἣν διήγαγον ἐπὶ γῆς, ἀλλαχοῦ, εἰς τὸν Τάρταρον ἢ τὰ Ἡλύσια πεδία. Εὐτυχεῖς ἢ δυστυχεῖς, ἀγνοεῖται ἐντελῶς· ἢ εὐδαιμονία παχυλὴ, ἢ τιμωρία ὑλικὴ ἀσκαπος. Ἐπειτα ἀγνοεῖται ὁ τελικὸς τῶν ψυχῶν κλήρος. Ἴσως θὰ ἐπανεέλθωσι νὰ ζωογονήσωσιν ἄλλα σώματα καὶ θὰ στρέφωσιν εἰς διαρκῆ κύκλον. Ἴσως θὰ παύσωνται ποτε ὑπάρχουσαι. Σκόπη, ἀμφισβολία, ἀντιφάσεις, ὄνειροπολήσεις. Ἴδου τί δυνάμεθα νὰ ἐξαγάγωμεν ἐκ τῶν ἀνθρωπίνων θρησκειῶν περὶ τοῦ ζητήματος τούτου.

Ὡς πρὸς τὴν σχέσιν τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν ἄνθρωπον καὶ τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν, τί διδάσκουσιν ἡμεῖς αἱ θρησκεῖαι; Παρεγνώρισαν τὸν ἀληθινόν Θεόν, πῶς ἦτο δυνατόν νὰ γνωρίσωσι τοὺς ἀληθεῖς δεσμοὺς τοὺς ἐνοῦντας τὸν ἄνθρωπον μετὰ τοῦ Θεοῦ; Οἱ Θεοὶ μεριμνῶσι μᾶλλον περὶ ἑαυτῶν ἢ περὶ ἡμῶν, ἢ μᾶλλον περὶ οὐδενὸς ἄλλου μεριμνῶσιν ἢ πῶς νὰ ζῶσιν εὐτυχεῖς καὶ ἀπαθεῖς ἀδιαφοροῦντες περὶ τῶν ὀνήτων. Ἄν ἀξιοῦσιν νὰ κατέλθωσιν ἐνίοτε εἰς τὴν γῆν, δὲν κατέρχονται βεβαίως, ἵνα πρῶτον τὸ καλόν. Μεταφέρουσιν εἰς αὐτὴν τοὺς ἀκολάστους αὐτῶν πολέμους, καὶ ὁ κόσμος ἀποβαίνει τὸ θέατρον τῶν διχονοιῶν αὐτῶν καὶ σκληροτήτων. Ἀνάγκη νὰ φοβώμεθα αὐτούς. Πῶς νὰ τοὺς ἀγαπῶμεν; Ὅποις μωρία τὸ ἀγαπᾶν τοὺς Θεούς; Ἔχουσιν ἀνάγκην τῆς ἀγάπης ἡμῶν καὶ δύνανται νὰ ἐμπνεύσωσιν ἡμῖν ἀγάπην; Ν' ἀγαπήσωμεν Θεοὺς κηκοὺς; Φοβώμεθα αὐτούς· εἶναι ὀργισμένοι καὶ ἡμῶν καὶ ἡ ἐκδίκησις αὐτῶν ἐπικρέμαται καὶ ἡμῶν. Ἀγωμεν, συσσωρεύσωμεν πρὸ τφορὰς ἐπὶ προσφορῶν, θυσίας ἐπὶ θυσιῶν, ἵνα ἐξευμενίσωμεν

αὐτοῦς. Τί πολυτιμότερον ἢ προσφέρωμεν αὐτοῖς πρὸς τοῦτο; Αἶμα τούρων καὶ μέσγων δὲν εἶναι ἀρκετόν. Ἀνάγκη θυμιάτων πολυτιμωτέρων. Θύσωμεν λοιπὸν αὐτοῖς ἀνθρώπους. Ὅποια φρίκη! καὶ ὅμως ἡ ἀνθρωποθυσία εἶναι ἡ καθολικὴ λατρεῖα τῶν ἐθνικῶν θρησκειῶν. Ἀλλὰ καὶ αἱ μέγιστα τῶν ἀσχημιῶν καὶ αἰσχροτήτων διαπράττονται ἐν τοῖς ναοῖς πρὸς τιμὴν τῶν Θεῶν.

Ἀνταποκρίνονται ταῦτα πάντα πρὸς τὸν ἡμέτερον λόγον; Ἐπαναπαύουσι ταῦτα τὸ ἐν ἡμῖν θρησκευτικὸν αἴσθημα, ὅπερ ζητεῖ τὸν Θεόν, ἵνα λατρεύσῃ αὐτόν; Τούαντίον ἐπανεστατοῦσι τὸν λόγον· τοιαῦτα μωρία, τοιαῦτα προλήψεις, τοιαῦτα φρικαλεότητες δὲν προέρχονται ἐκ Θεοῦ, ἀλλ' ἐξ ἀνθρώπων. Ἀλλὰ ὅα εἶπη τις ἴσως, ὅτι αἱ θρησκεῖαι αὗται εἶναι αἱ θρησκεῖαι τοῦ λαοῦ, αἱ μωρία τοῦ ἀμυθοῦς, τοῦ διεφθαρμένου, τοῦ παχυλοῦ ὄχλου. Δὲν ὑπῆρξαν πανταχοῦ καὶ πάντοτε ἄνθρωποι διαμαρτυρηθέντες κατὰ τῶν τοιούτων παρεκτροπῶν; Ἡ φιλοσοφία, ἐνὶ λόγῳ, δὲν ἔλυσεν ἀποχρώντως τὰ προβλήματα ταῦτα; Τοῦτο μεταβρίνομεν ἢ ἐξετάσωμεν.

Ἐξετάσωμεν τὴν ἐλληνικὴν φιλοσοφίαν, ὡς τὴν ἀρίστην πασῶν, τὴν ὑψοθεῖσαν ὑπὲρ ἅνω πάσης ἄλλης φιλοσοφίας. Τί διδάσκουσι περὶ Θεοῦ οἱ πρὸ τοῦ Σωκράτους φιλόσοφοι; Κατὰ τὸν ἕνα Θεὸς εἶναι ὁ ἀήρ· κατὰ τὸν ἄλλον τὸ πῦρ· κατὰ τοῦτον ὁ κόσμος, κατ' ἐκεῖνον ἡ ψυχὴ τοῦ κόσμου, μεθ' ἧς ὁ κόσμος εἶναι ἡνωμένος ὡς τὸ σῶμα μετὰ τῆς ψυχῆς. Ἄλλοι ἀρνοῦνται ἀποτόμως τὸν Θεόν· ἄλλοι ἐξαφηνίζουσιν αὐτόν ἐν τῷ σύμπαντι. Αὕτη εἶναι ἡ δόξα τῶν Στωϊκῶν, ὧν ἡ ἠθικὴ τασοῦσαν ἐνεποίησε θόρυβον καὶ οἵτινες εἶναι ἀμφίβολον ἂν ἐπίστευσαν εἰς Θεόν. Φιλόσοφοι διαπρεπεῖς βεβαιοῦσιν ὅτι ὑπάρχουσι δύο ἀρχαὶ αἰώνιοι καὶ ἀνγκυαῖαι, τὸ πνεῦμα καὶ ἡ ὕλη, ἡ ἀρχὴ τοῦ καλοῦ καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ κακοῦ. Ποίον θὰ λατρεύσωμεν; ἢ θὰ λατρεύσωμεν ἀμφοτέρους; Φιλόσοφοι ἐπίσης διαπρεπεῖς βεβαιοῦσιν ὅτι τὸ σύμπαν εἶναι Θεός· ὅτι τοιοῦτον ὑπῆρξεν ἀπ' αἰώνων καὶ θὰ ὑπάρξῃ. Θὰ λατρεύσωμεν τὸ σύμπαν καὶ ἡμεῖς αὐτοὺς ὡς ἀποτελοῦντας μέρος τοῦ σύμπαντος; Ἀλλ' ὁ Πλάτων, θὰ εἶπη τις, δὲν εἶχε καθυπερότερην περὶ Θεοῦ ἰδέαν; Ἀληθές, ὅτι ὁ Πλάτων φαίνεται ἐπιγινούς Θεόν πνευματικώτερον, διακρινόμενον τοῦ σύμπαντος· ἐν ταύτοις πολὺ πιθανωτέρον εἶναι ἡ γνώμη ὅτι ὁ Πλάτων δὲν ἐδόξασε Θεὸν προσωπικόν, ὅτι ὑπῆρξε πανθειστής¹. Θὰ λατρεύσωμεν τὸν

¹ Γράφοντες πρὸ πολλοῦ περὶ τῆς σχέσεως τοῦ Πλάτωνος πρὸς τὴν ἐπικρατοῦσαν θρησκείαν, ἐλέγομεν πρὸς τοὺς ἄλλους καὶ τὰδε· «Εἰ ὁ Πλάτων ὑπὸ τὴν ἰδέαν τοῦ θεοῦ ἀπεδέξατο Θεὸν ζῶντα καὶ προσωπικόν, οἷον παρέστησεν αὐτόν ὁ Χριστιανισμὸς, εἶναι ζήτημα δυσεπίλυτον, διότι ὁ Πλάτων αὐτὸς οὐδὲν ὁριστικόν περὶ τούτου ἀπεφώνηκε. Πάντες σχεδὸν οἱ φιλοσοφούντες ἀποδέχονται, ὅτι τοιαύτη ἰδέα δυσκόλως πάνυ δύναται ν' ἀποδοθῇ τῇ Πλάτωνι. Οὕτως ὁ Zeller λέγει· «Παρὰ Πλάτωνι, ὅπως καὶ παρὰ τῇ ἀρχαιοτάτῃ ἐν γένει ἐλλείπει σαφὴς καὶ ἀκριβὴς τῆς προσωπικότητος τοῦ θεοῦ ἔννοια, καὶ ὁ νοῦς οὐχὶ σπυρίως παρίσταται ὡς καθολικὸς τοῦ παντός νοῦς κατὰ τρέπον ἀβέβαιον μεταξὺ προσωπικότητος καὶ μὴ προσωπικότητος κυμαινόμενος». Ὁ Erdmann παρτιρεῖ ὅτι «ἔδει νὰ παρέλθωσιν αἰῶνες μέχρις οὗ ἡ προσωπικότης τοῦ θεοῦ παραστῇ σαφὴς καὶ καθαρὰ». Ὁ δὲ Schweigler ἀποφάνεται ὡς ἑξῆς. «Εἰ ὁ Πλάτων τὴν τελευταίαν ταύτην αἰτίαν (τὸ θεῖον)

Θεὸν τοῦτον τοῦ Πλάτωνος, ὅστις οὔτε παντοδύναμος εἶναι οὔτε ἀνεξάρτητος; Ἡ θὰ ἐπιβῶμεν εἰς τὰς ἀγκάλας ἐκείνων, οἵτινες οὔτε ἀρνοῦνται οὔτε βεβαιοῦσιν, ἀλλ' ἀμφισβῆλλουσιν ἂν ὑπάρχει Θεός, ἂν ὑπάρχει εἰς ἡ πλείονες καὶ πρὸ τῆς λύσεως τοῦ ζητήματος οὐδὲν λατρεύουσιν ἐκ φόβου μὴ λατρεύσωσιν ἢ πάρα πολὺ ἢ μὴ ἀρκούντως; Ἀλλ' οὐχὶ ἡ ἀμφισβῆλλία, ἡ βεβαιότης ἐπαναπαύει τὸ ἀνίκητον ἐνστικτον τοῦ λόγου ἡμῶν· ἡ πλάνη ἐπαναπαύει αὐτὸν μᾶλλον ἢ ἡ ἀμφισβῆλλία· ὁ σκεπτικισμὸς οὐδένα ἐπαναπαύει. Ἡ ἑλλειψίς τροφῆς δὲν καταπαύει τὴν πείνην. Τὸ κενὸν δὲν πληροῖ.

Ἐρωτῶμεν τὴν αὐτὴν φιλοσοφίαν περὶ ψυχῆς. Κατὰ τοὺς μὲν τῶν φιλοσόφων ἡ ψυχὴ εἶναι ἀτὴρ λεπτότατος ἢ μέρος αἰθέρος ἢ ὕδωρ ἐλαφρότατον· κατὰ τοὺς δὲ ἡ ψυχὴ εἶναι τὸ αἷμα τὸ ἐν ἡμῖν κυκλοφοροῦν. Κατ' ἄλλους εἶναι αἷον καὶ καθαρὸν πνεῦμα. Ἀλλὰ μετὰ θάνατον; Κατὰ τοὺς μὲν ἐνθάδε μετὰ τοῦ σώματος, κατὰ τοὺς δὲ μεταπίπτει εἰς ὕπνον βαθύν, εἰς παντελῆ ἀναισθησίαν· ἄλλαις λέξεσιν, ἐκμηθεύεται. Ὁ Πυθαγόρας ἀποδίδει εἰς τὴν ψυχὴν σκοπὸν περὶ τοῦτον. Κατ' αὐτὸν ἡ ψυχὴ ἡμῶν ἐξερχομένη τοῦ σώματος μεταβαίνει εἰς ἕτερον σῶμα, ὅπερ ζωογονεῖ, μέχρις οὗ ἐκδιωχθεῖται καὶ ἐκ τούτου εἰσελθῇ εἰς τρίτον σῶμα καὶ οὕτω καθέξῃς μέχρι τοῦ ἀπείρου. Αὕτη εἶναι ἡ διδασκαλία τῆς μετεμψυχώσεως, ἣτις ἀγνοοῦμεν κατὰ τί διαφέρει τῆς μυθολογίας. Αὐτὸς ὁ Πλάτων, καίπερ ὑψηλὴν ἔχων περὶ ψυχῆς ἰδέαν, δὲν ἀπέχει πολὺ τῆς ιδέας ταύτης. Τοῦλάχιστον ἡ ἀθανασία εἶναι παρ' αὐτῷ συνέχεια ὑπάρξεως, ἐνθα ἡ προσωπικότης τῆς ψυχῆς ἐξαλείφεται καὶ ἐξαφανίζεται εἰς τὴν καθολικὴν ψυχὴν· διὰ τῆς μιᾶς χειρὸς ἀντρέπεται ὅ,τι διὰ τῆς ἐτέρας οἰκοδομεῖται. Ὁ Σωκράτης προσήγγισε πλειότερον πάντων εἰς τὴν ἀλήθειαν. Καὶ ἐν τούτοις ἡ ἀθανασία εἶναι παρ' αὐτῷ ἀπλὴ ἐλπίς. Ἴσως ὑπάρχει, ἴσως δὲν ὑπάρχει ἀθανασία. Ὀλίγας στιγμὰς πρὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ ὁ Σωκράτης λέγει πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ. «Εὖ ἔσται ὅτι παρ' ἀνδρᾶς τε ἐλπίζω ἀφίξεσθαι ἀγαθούς· καὶ τοῦτο μὲν οὐκ ἂν πάνυ δυσχυσκαίμην· ὅτι μέντοι παρὰ Θεοὺς δεσπότης πάνυ ἀγαθούς ἔξω, εὖ ἔσται ὅτι, εἴπερ τι ἄλλο τῶν τοιούτων δυσχυσκαίμην ἂν καὶ τοῦτο». Ἐν τέλει δὲ τῆς Ἀπολογίας αὐτοῦ ἀποτεινόμενος εἰς τοὺς κριτὰς λέγει· «Ἀλλὰ γὰρ ἤδη ὥρα ἀπιέναι, ἐμοὶ μὲν, ἀποθανομένῳ, ὑμῖν δὲ βιωσομένοις. Ὅπότεροι δὲ ἡμῖν ἔρχονται ἐπὶ ἄμεινον πρᾶγμα, ἀδύλον παντὶ πλὴν ἢ τῷ Θεῷ».

Τὸ ζήτημα περὶ τῆς σχέσεως ἡμῶν πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι μυστήριον καὶ εἰς τὴν φιλοσοφίαν. Ἐξ ὧν εἴπομεν περὶ Θεοῦ συνάγεται εὐκόλως. Ἐν μόνον περιοριζόμεθα νὰ εἴπωμεν πρὸς τοῦτο. Καὶ ἂν ἡ ἀρχαιότης ἀπεδέχετο Θεὸν προσωπικόν, δὲν θὰ ἦρκει τοῦτο ν' ἀναπτύξῃ μετὰ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων

ἐξίλασιν ὡς προσωπικὸν ὃν ἢ μὴ, εἶναι ζήτημα μὴ θανάμενον νὰ λυθῇ ὀριστικῶς. Τὸ ὅλον τοῦ συστήματος ἀποκαλεῖται τὴν προσωπικότητα τοῦ θεοῦ. Τὰ αὐτὰ γνωματεύουσι καὶ ὁ Brandis, Trendelenburg, Schleiermacher, Bonitz καὶ πολλοὶ ἄλλοι. (Ἴδ. τὴν ἡμετέραν πραγματείαν· Ὁ Πλάτων καὶ οἱ Θεοὶ τῆς πόλεως.)

σχέσεις ἐπαναπαυούσας τῆς ἀνάγκης τῆς ψυχῆς ἡμῶν. Διατί; Ἵνα ἐνωθῶ μετὰ τοῦ Θεοῦ, δὲν ἀρκεῖ νὰ εἰδεύρω ὅτι ὑπάρχει Θεός, ἀλλὰ τί εἶναι πρὸς με καὶ τί ζῆτεῖ παρ' ἐμοῦ. Ἄν ὁ Θεός οὗτος δὲν με ἀγαπᾷ, ἂν δὲν ᾔνοι ἀγάπῃ, πῶς θ' ἀγαπήσω αὐτόν; Εἶναι ἄπειρος, παντοδύναμος, τὰ ἔργα αὐτοῦ κηρύττουσιν αὐτόν τριωῖτον· ἀλλὰ θέλει τὸ καλὸν μου, μὲ ἀγαπᾷ. Οὐδέποτε εἰ φιλόσοφοι εἶπόν τι περὶ τούτου. Καὶ ἰδοὺ διατί οὐδὲν ἀνθρώπινον σύστημα ἠδυνήθη ποτὲ νὰ συστήσῃ πραγματικὴν ἐνότητα μετὰ τοῦ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου. Περιπλέον, ἂν δὲν εἰδεύρω ὅτι ὁ Θεός με ἀγαπᾷ, ὀλίγον μοι μέλει, ἂν ὑπάρχει Θεός. Τουναντίον ἡ ἀρχαιότης πόρρω ἀπέχουσα ν' ἀποδεχθῇ Θεὸν ἀγάπης, ἀπεδέξατο Θεὸν ψυχρὸν καὶ ἀκμυπτον, τὸ πεπρωμένον. Τὸ πεπρωμένον, ἰδοὺ ὁ ἀληθὴς Θεός τῆς ἀρχαιότητος. Ἡ ζοφερὰ αὕτη μορφὴ δεσπόζει παρῶν τῶν μυθολογιῶν καὶ τῶν συστημάτων. Οἱ λοιποὶ Θεοὶ καὶ οἱ ἄνθρωποι ὑπόκεινται αὐτῇ. Οὐδὲν συμβαίνει ἄνευ τῆς θελήσεώς του, καὶ ἡ θέλησίς του εἶναι δύναμις ἰδιότροπος καὶ τυφλή. Ὁ κληρὸς, ὃν ὀρίζει ἐκάστω, εἶναι μοιραῖος καὶ ἀμετάκλητος. Ἡ φρικαλέα αὕτη θεότης βάλλει πανταχόσε, τοὺς ὀφθαλμοὺς κεκλεισμένους ἔχουσα. Οὔτε θρῆνοι, οὔτε δάκρυα, οὔτε προσευχὴ συγκινοῦσιν αὐτήν· δὲν ἔχει καρδίαν. Ὁ θρόνος αὐτῆς εἶναι ἐκ σιδήρου, τὸ στέμμα αὐτῆς ἐκ σιδήρου, τὸ σκήπτρον αὐτῆς ἐκ σιδήρου. Οὗτος εἶναι ὁ Θεός, πρὸς ὃν τείνω, μεθ' οὗ δύναμαι νὰ ἐνωθῶ διὰ τῆς λατρείας καὶ τῆς ἀγάπης; Ὁχι, μυριάκις ὄχι. Κάλλιον τότε νὰ λατρεύσω τειμάχιον ξύλου ἢ λίθου, ὅπερ δὲν εἶναι πλεότερον ἀναίσθητον, ἀλλ' ἔττον φρικῶδες. Κάλλιον νὰ λατρεύσω τὸν πρὸ τῶν ποδῶν μου κύνα, εἰς οὗ τοὺς ὀφθαλμοὺς δύναμαι τοῦλάχιστον νὰ ἴδω ἐν δάκρυ, ὅταν θρηνῶ.

Τὰ ὀλίγα ταῦτα ἀρκοῦσι, νομίζω, νὰ δείξωσιν ὅτι αἱ θρησκεῖαι καὶ ἡ φιλοσοφία δὲν ἠδυνήθησαν νὰ λύσωσιν ἀποχρώντως τὰ προβλήματα τοῦ λόγου περὶ Θεοῦ, περὶ ψυχῆς καὶ τῆς σχέσεως αὐτῆς πρὸς τὸν Θεόν. Οὐδαμοῦ φῶς ἱκανόν, οὐδαμοῦ βεβαιότης, οὐδαμοῦ ἀλήθεια πλήρης· καὶ εἰμὲθα λοιπὸν ἑτοιμαί νὰ ἐρωτήσωμεν μετὰ τοῦ Πιλάτου καὶ τί ἐστὶν ἀλήθεια; Καὶ ἰδοὺ φωνή τις, πλήρης γλυκύτητος καὶ αὐθεντείας, λέγει πρὸς ἡμᾶς Ἀκουσατέ μου καὶ ζήσεται ἡ ψυχὴ ὑμῶν. Εἶναι ἡ φωνὴ τοῦ Εὐαγγελίου· ἀκούσωμεν αὐτήν.

Ἡ ἀγία Γραφὴ παριστᾷ ἡμῖν ἓνα μόνον Θεόν, οὗ τὸ ὑπέρτατον ὄνομα πληροῖ ἡμᾶς σεβασμοῦ καὶ λατρείας. «Τί ἐρῶ πρὸς αὐτούς; λέγει ὁ Μωϋσῆς. Καὶ εἶπεν ὁ Θεός πρὸς Μωϋσῆν· ἐγὼ εἰμι ὁ ὢν. Ἰδοὺ ὁ Θεός, οὗ ἔχομεν χρεῖαν. Ἄναρχος, αἰώνιος, ἀμετάβλητος, αἰὶ ὅμοιος ἑαυτῷ, αἴτιος πάντων. Εἶναι ὁ Θεός, ὃν τὸ σῶμα κηρύττει δημιουργὸν αὐτοῦ. Ἡμέρα τῆς ἡμέρας ἐρεύγεται ῥῆμα καὶ νύξ νυκτὶ ἀναγγελεῖ γινῶσιν· ὁ Θεός, οὗ τὴν δόξαν ἐξαγγέλλει ἡ φύσις ἐν ὕμνοις, οὗ δὲν ἀκούει τὸ οὖς, ἀλλ' ἡ ψυχὴ αἰσθάνεται. «Οἶκεῖ φῶς ἀπρόσιτον· ὃν εἶδεν οὐδεὶς ἀνθρώπων». Πληροῖ γῆν

καὶ οὐρανόν, καὶ ὅμως ὁ οὐρανὸς καὶ ὁ οὐρανὸς τοῦ οὐρανοῦ οὐκ ἄρκοῦσιν αὐτῷ, διότι εἶναι ἄπειρος. Ἡ δύναμις αὐτοῦ εἶναι ὡσαύτως ἄπειρος· οὐδὲν περιορίζει, οὐδὲν παρακωλύει αὐτήν. Ἡ θέλησις αὐτοῦ κινεῖται ἀπροσκόπτως, πάντα ὅσα θέλει ποιεῖ. Δι' ἐνὸς λόγου, δι' ἐνὸς σημείου ἐπιτάσσει, καὶ τὸ πᾶν ὑπείκει αὐτῷ· λέγει, καὶ ὁ λόγος αὐτοῦ γίνεται ἔργον. Ὁ ἐπιβλέπων ἐπὶ τὴν γῆν καὶ ποιῶν αὐτὴν τρέμει· ὁ ἀπτόμενος τῶν ὀρέων καὶ καπνίζονται. Καίπερ ἄπειρος καὶ ἀπεριόριστος, δὲν εἶναι ὅμως μακρὸν ἀπὸ ἐνὸς ἐκάστου ἡμῶν. Ἐν παντὶ χώρῳ καὶ χρόνῳ παύσσειν ἐν πνεύματι. «Ποῦ πορευθῶ ἀπὸ τοῦ πνεύματός σου, καὶ ἀπὸ τοῦ προσώπου σου ποῦ φύγω; Ἐὰν ἀνελθῶ εἰς τὸν οὐρανόν, σὺ εἰ ἐκεῖ· ἐὰν καταβῶ εἰς τὸν Ἄδην, πάρει· ἐὰν ἀναλάβω τὰς πτέρυγάς μου κατ' ὄρεθρον καὶ κατασκηνώσω εἰς τὰ ἔσχατα τῆς θαλάσσης καὶ γὰρ ἐκεῖ ἡ χεὶρ σου ὁδηγήσει καὶ καθέξει με ἡ δεξιὰ σου». Οὐδὲν μένει κεκρυμμένον αὐτῷ, οὐδὲν διαφεύγει αὐτόν. Εἰς μάτην ζητῶ νὰ καλυφθῶ ὑπὸ σκότους· ἡ νύξ εἶναι εἰς αὐτὸν φωτισμὸς καὶ ἡ πυκνὴ σκιά ὡς λάμψις ἡμέρας. Ζητῶ νὰ περιορισθῶ ἐν ἐργασιῇ, ἵσως οἱ διαλογισμοί μου μείνωσιν αὐτῷ ἄγνωστοι, ἵσως αἱ πτυχαὶ τῆς καρδίας μου μείνωσιν αὐτῷ ἥττον προσίται· ἡ τὸ βῆθος τῆς νυκτός. Οὐαὶ δέ μοι, ἂν ὁ διαλογισμός μου δὲν εἶναι καθαρὸς, ἂν ὁ λόγος μου εἶναι ἀκάρητος. Ἀνακαλύπτει πόρρωθεν τοὺς διαλογισμοὺς τούτους· πρὶν ἢ ὁ λόγος ἔλθῃ ἐπὶ τῶν χειλέων, εἰξεύρει ἤδη τί θέλω νὰ εἶπω. Εἶναι ὁ Θεὸς ὁ ἅγιος καὶ δίκαιος. Ὁ ὀφθαλμὸς αὐτοῦ εἶναι καθαρὸς τοῦ μὴ ὁρᾶν πονηρὰ. Τὸ κακὸν ἐμποιεῖ αὐτῷ φρίκην. Τὰ Σεραφεῖμ ἱστάμενα πρὸ αὐτοῦ κράζουσιν· ἁ Ἄγιος, ἅγιος, ἅγιος, Κύριος Σαβαώθ, πλήρης ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ τῆς δόξης αὐτοῦ». Τίς θνητὸς προσφέρει τὸ ἅγιον αὐτοῦ ὄνομα ἄνευ φόβου, ἀλλὰ τίς δὲν προσφέρει αὐτὸ μετὰ πλήρους πεποιθήσεως; Ὁ αὐτὸς οὗτος Θεὸς εἶναι ἀγαθὸς καὶ εὐσπλαγχνός· εἶναι μακρόθυμος καὶ πολυέλεος· οὐκ εἰς τέλος ὀργισθήσεται, οὐδὲ εἰς τὸν αἰῶνα μνησθεῖ. Αἱ εὐεργεσίαι αὐτοῦ ἀνανεοῦνται ἀδιαλείπτως· εἶναι πιστός· «οὐχ ὡς ἄνθρωπος ὁ Θεὸς διαρτηθῆναι, οὐδ' ὡς υἱὸς ἀνθρώπου ἀπειληθῆναι· αὐτὸς εἶπας, οὐχὶ ποιήσῃ; λαλήσῃ καὶ οὐχὶ ἐμμενῇ;» Αἱ ἐπαγγελίαι αὐτοῦ εἶναι ἀμετάβλητοι ὡς αὐτὸς οὗτος. Μακάριος ὁ ἐλπίζων ἐπ' αὐτῷ· οὐ μὴ καταισχυνηθῇ.

Ὅποῖος Θεὸς ὁ Θεὸς τῆς ἁγίας Γραφῆς! «Τίς ἄλλος νομοθέτης, λέγει ὁ Μασσαλιῶν, τίς ἄλλος νομοθέτης ἐλάλησε περὶ τοῦ θείου ὡς ὁ τῶν χριστιανῶν; Εὗρετε ἄλλαχού, ἂν δύνασθε, ἐξοχωτέρας τῶν ἐν ταῖς Γραφαῖς ιδέας περὶ τῆς παντοδυναμίας, τοῦ ἀπείρου, τῆς σοφίας, τῆς ἀγαθότητος, τῆς δικαιοσύνης τοῦ Θεοῦ. Ἄν ὑπάρχῃ ὑπεράνω ἡμῶν ἢν ὕψιστον καὶ αἰώνιον, ἐν ᾧ τὰ πάντα ζῶσιν, εἶναι ἀναντιρρήτως τοιοῦτο, οἷον ἡ χριστιανικὴ θρησκεία παριστᾷ. Ἡμεῖς μόνον λατρεύομεν αὐτόν καθήμενον ἐπὶ τῶν Χερουβείμ, πανταχοῦ παρόντα, τὰ πάντα διὰ τῆς σοφίας αὐτοῦ διέποντα, τὸ φῶς καὶ τὸ σκότος δημιουργοῦντα, αἴτιον τοῦ καλοῦ, τιμωρὸν τοῦ κακοῦ. Ἡμεῖς μόνον

τιμῶμεν αὐτὸν κατ' ἀξίαν, προφέροντες αὐτῷ λατρεῖαν οὐχὶ ἐν αἵματι ταύρων καὶ μόσχων, ἐν συμβόλοις ἐξωτερικοῖς καὶ τύποις, ἀλλ' ἐν ἀγάπῃ, ἐν ὕμνοις, ἐν δοξολογίαις. Ἀναφέρομεν τὸ ἐν ἡμῖν καλὸν εἰς αὐτὸν ὡς εἰς ἀρχὴν, καὶ ἀποδίδομεν εἰς ἡμᾶς αὐτοῦ τὸ κακὸν τὸ πηγάζον ἐκ τῆς διαφθορᾶς ἡμῶν. Ἐλπίζομεν νὰ τύχωμεν παρ' αὐτοῦ τὴν ἀμοιβὴν τῆς πίστεως ἡμῶν ὡς δῶρον τῆς χάριτος αὐτοῦ, περιμένομεν δὲ νὰ ὑποστῶμεν καὶ τὴν τιμωρίαν τῆς παρακοῆς προερχομένης πάντοτε ἐξ ἧς ποιοῦμεθα κακῆς χρήσεως τῆς ἐλευθερίας ἡμῶν. Τί ἀξιοπρεπέστερον τῶν ἰδεῶν τούτων εἰς τὸ ὑψιστον ὄν ;»¹

Ὁ Θεὸς τῆς ἀγίας Γραφῆς εἶναι ὁ ἀληθὴς Θεός, Θεὸς δημιουργός. Πρὶν ἢ ἡ ὕλη πλασθῇ ὑπ' αὐτοῦ, οὐδὲν ὑπῆρχε. Διὰ τοῦ λόγου αὐτοῦ τὸ χάος γεννᾷται· ὁ οὐρανὸς ἐκτυλίσσεται τὴν λαμπρότητα αὐτοῦ καὶ ἡ γῆ τὴν μεγαλοπρέπειαν αὐτῆς. Ὁ ἄνθρωπος δημιουργεῖται· τὸ σῶμα αὐτοῦ πλάσσεται ἐκ χοῦς, καὶ ὁ Θεὸς ἐμφυσᾷ αὐτῷ ψυχὴν αἷον κατ' εἰκόνα αὐτοῦ. Οὕτω τὰ πάντα εἶναι ἐξ αὐτοῦ, δι' αὐτοῦ καὶ ἐν αὐτῷ. Μόνη αὐτοῦ ἡ θέλησις ἔδωκεν ὑπαρξιν εἰς πάντα τὰ ὄντα· μόνη αὐτοῦ ἡ θέλησις ἀρκεῖ, ἵνα τὰ πάντα ἐπανέλθωσιν εἰς τὸ μηδέν· μία λέξις ἐκ τοῦ στόματός αὐτοῦ, καὶ ἐκ τοῦ συνόλου τῶν ὄντων οὐδὲν θὰ ὑπελείπετο. Ἀλλ' ὅχι, ὁ Θεὸς δὲν θὰ καταστρέψῃ τὸ ἔργον αὐτοῦ, συντηρεῖ αὐτὸ διὰ τοῦ παντοδυνάμου αὐτοῦ λόγου. Αὐτός ἐστιν ὁ οὐρανὸς ἐκεῖνος ὅστις ἡμῖν διδούς καὶ καιροῦς καρποφόρους, ὁ ἐμπιπλὼν τροφῆς καὶ εὐφροσύνης τὰς καρδίαις ἡμῶν. Πάντα πρὸς σὲ προσδουλοῦσι, δίδουσι τὴν τροφήν αὐτῶν εἰς εὐκαιρον, δόντος σου αὐτοῖς, συλλέξουσιν· ἀνοίξαντός σου τὴν χεῖρα, τὰ σύμπαντα πλησθήσονται χρηστότητος· ἀποστρέψαντός δέ σου τὸ πρόσωπον, παραχθήσονται· ἀντανελεῖς τὸ πνεῦμα αὐτῶν καὶ ἐκλείψουσι καὶ εἰς τὸν χοῦν αὐτῶν ἐπιστρέψουσιν. Ἐξαποστελεῖς τὸ πνεῦμά σου καὶ κτισθήσονται καὶ ἀνακαινιεῖς τὸ πρόσωπον τῆς γῆς». Ἐν τῷ μέσῳ τῆς καθολικῆς ταύτης προνοίας ὁ ἄνθρωπος θὰ ἐγκαταλειφθῇ; Τοῦναντίον ὁ ἄνθρωπος εἶναι τὸ ἀντικείμενον τῆς συνεχοῦς τοῦ Θεοῦ μερίμνης. Ὁ αἰώνιος ἔχει ἐν χερσὶ τὸ νῆμα τῶν ἡμερῶν ἡμῶν. Ἐκ τοῦ ὕψους τῶν οὐρανῶν ἐπιβλέπει ἐφ' ἡμᾶς. Δὲν νυστάζει, οὐδὲ ὑπνώττει· φυλάττει τὴν εἴσοδον καὶ ἔξοδον ἡμῶν. Τί φοβοῦμεθα; Οὐδὲ ἐν στρουθίον πίπτει ἐπὶ τὴν γῆν ἄνευ αὐτοῦ· καὶ αἱ τρίχες τῆς κεφαλῆς ἡμῶν εἶναι ἡριθμημέναι. Πρὸς τί νὰ λυπώμεθα; Ἐμβλέψατε εἰς τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, ὅτι οὐ σκεῖρουν, οὐδὲ θερίζουσιν, οὐδὲ συνάγουσιν εἰς ἀποθήκας, καὶ ὁ πατήρ ἡμῶν ὁ οὐράνιος τρέφει αὐτά· οὐχ ἡμεῖς μᾶλλον διαφέρετε αὐτῶν; Τοιοῦτον Θεὸν οὔτε αἱ λοιπαὶ θρησκεῖαι ἔγνωσαν οὔτε ἡ φιλοσοφία. Καὶ δὲν εἶναι ὁ Θεός, οὔτινος ἔχομεν χρεῖαν; Δὲν αἰσθάνεσθε ὅτι ὁ Θεὸς οὗτος ἀνταποκρίνεται ἐντελῶς εἰς τὰς ἀνάγκας ἡμῶν; Τί ἐν ἡμῖν δὲν μαρτυρεῖ, ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ ἀληθὴς Θεός, ὁ ἀπειρος, ὁ πνευματικός, ὁ προσωπικός, ὁ ἀγαθός καὶ δίκαιος καὶ ἅγιος Θεός, ὁ Θεὸς ὁ ἐπὶ πάντων καὶ διὰ πάντων καὶ ἐν πᾶσιν.

¹ Massillon, sur la vérité de la religion.

Ἀλλὰ προσέλθωμεν ἐγγύτερον, ἵνα ἀνακαλύψωμεν τὸ μυστήριον τῆς ὑπάρξεως καὶ τοῦ προορισμοῦ ἡμῶν. Κατὰ τὸ σῶμα, λέγει ἡ ἁγία Γραφή, κατὰ τὸ σῶμα εἶσαι, ὡ ἄνθρωπε, πλάσμα ἐφήμερον, βαῖνον καθ' ἐκαστην εἰς τὸν τάφον· εἶσαι σκόλη τῆς γῆς μέλλων νὰ ἐπανεέλθῃς εἰς τὴν σκόνιν, ἐξ ἧς ἐλήφθης· εἶσαι χόρτος τοῦ ἀγροῦ, τὸ πρῶτον ἀνθὼν καὶ τὸ ἐσπέρως μακρινόμενος. Κατὰ τὴν ψυχὴν, ἐπλάσθη κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν Θεοῦ. Τὸ καθαρὸν τοῦτο πνεῦμα, πεπρωτισμένον μὲ δυνάμεις τοσοῦτον ἐξόχους, καθιστώσας σε ἱκανὸν νὰ ἐπιγινώσκῃς, νὰ λατρεύῃς καὶ ἀγαπᾷς τὸν Θεόν, τὸ καθαρὸν τοῦτο πνεῦμα δὲν θ' ἀπολεσθῇ. Μετὰ θάνατον τὸ πνεῦμα ἐπιστρέφει εἰς τὸν δημιουργὸν αὐτοῦ. Χῆς λοιπὸν αἰωνίως ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ οὐχὶ ζῶν ἐξαφανιζομένην ἐν τῷ σύμπαντι, ἀλλὰ ζῶν προσωπικὴν καὶ ἀτομικὴν, ἧς ἔχεις συνείδησιν. Οἱ φιλόσοφοι ἐχαρακτήρισαν τὴν ψυχὴν ὡς σπινθῆρα τοῦ θείου πυρός, εἰς ᾧ μετὰ θάνατον ἐπανερχεται, ὡς σταγὼνα ὠκεανοῦ, ἐνθα ἐπανερχεται καὶ ἀπόλλυται. Ἡ ἁγία Γραφή λέγει πρὸς τὸν ἄνθρωπον· εἶσαι ἡνωμένος τῷ Θεῷ, ἀλλὰ διακρίνεσαι αὐτοῦ· ἡ ἀθανασία σου δὲν χωρίζεται τῆς ἐκείνου, ἀλλὰ καὶ δὲν συγχέεται μετὰ τῆς ἐκείνου. Βασιζόμενος ἐπὶ τοιαύτης βεβαιότητος δύνασαι νὰ περιμένῃς οὐχὶ μετὰ κενῆς ἐλπίδος, ἀλλὰ μετὰ πλήρους βεβαιότητος τὴν ὥραν, καθ' ἣν ὁ Θεός σου θὰ σὲ εἰσγαγῇ διὰ τοῦ θανάτου εἰς τὴν ζωὴν. Ἄς παρέλθῃ τὰ σύμπαν· ἄς παρέλθωσιν οἱ οὐρανοὶ ῥοιζηδόν, σὺ θὰ ζήτῃς διὰ τῆς δυνάμεως καὶ τῆς θελήσεως τοῦ δημιουργοῦ σου.

Ἀλλὰ τί θὰ εἶρω μετὰ θάνατον; Εὐτυχίαν ἢ δυστυχίαν; Θὰ εὑρεθῶ πρὸ τῆς ἀγαθότητος ἢ τῆς δικαιοσύνης τοῦ Θεοῦ; Ἡ ἁγία Γραφή λύει καὶ τὸ σκοτεινὸν καὶ δυσεπίλυτον τοῦτο πρόβλημα. Ὁ θεῖος λόγος παριστᾷ τὸν ἄνθρωπον ἐξερχόμενον τῶν χειρῶν τοῦ δημιουργοῦ εὐτυχῇ· διότι ζῇ ἐν κοινωνίᾳ μετὰ τοῦ Θεοῦ. Ὁ Θεός εἶναι διὰ τὸν ἄνθρωπον πατήρ· ὁ ἄνθρωπος διὰ τὸν Θεὸν εἶναι τέκνον. Αὕτη εἶναι ἡ ἀρχικὴ σχέσις· δεσμός εἶναι ἡ ἀγάπη. Ἀλλ' ἡ εὐτυχὴς αὕτη κατάστασις δὲν διαρκεῖ ἐπὶ μακρόν. Ὁ ἄνθρωπος ἐξανίσταται κατὰ τῆς πατρικῆς τοῦ δημιουργοῦ αὐτοῦ ἐξουσίας· παραβαίνει τὸν νόμον καὶ ἁμαρτάνει. Καὶ ἰδοὺ ἡ ἁμαρτία εἰς τὸν κόσμον καὶ διὰ τῆς ἁμαρτίας ὁ θάνατος. Ἐκτοτε δὲν εἶναι πλέον δυνατὴ ἡ εὐτυχία· διότι δὲν ὑπάρχει ἀγάπη. Ἡ ἀρχικὴ σχέσις ἔπαυσεν, ἡ συγκοινωνία διεκόπη. Ὁ ἄνθρωπος ἐπαύσατο ὃν τέκνον Θεοῦ. Ἐν τούτοις ὁ ὀργισθεὶς καὶ προσβληθεὶς Θεός δὲν ἐπαύσατο μεριμνῶν περὶ τοῦ ἀνθρώπου· ὅπου ἐπερίσσευσεν ἡ ἁμαρτία ὑπερεπερίσσευσεν ἡ χάρις. Ἀπ' ἀρχῆς αἱ ἐπαγγελίαι τῆς χάριτος ταύτης ἐκδηλοῦνται. Αἱ ἐπαγγελίαι αὗται ἀπὸ αἰῶνος εἰς αἰῶνα ἐπαναλαμβάνονται καὶ αὐξάνουσιν, ὅτε δ' ἦλθε τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου, πληροῦνται καὶ ὁ Σωτὴρ ἐμφανίζεται ἐπὶ τῆς γῆς. Εἶναι ὁ μονογενὴς τοῦ Θεοῦ υἱός, ὅστις ἦτο ἀπ' ἀρχῆς ἐν Θεῷ. Γίνεται ἄνθρωπος καὶ ὑπομένει καὶ ἀποθνήσκει ἐπὶ τοῦ σταυροῦ. Ἐκτοτε τὸ μεσότοιχον τοῦ φραγμοῦ ἐλύθη· ὁ δεσμός τῆς ἀγάπης ἀνα-

ἀεοῦται. Ἐν τῷ τοῦ Ἰησοῦ ὁ Θεὸς συγχωρεῖ. Ἐν τῷ Ἰησοῦ ὁ ἀμάρτωλὸς προσεγγίζει τῷ Θεῷ καὶ γίνεται καὶ πάλιν τέκνον αὐτοῦ. Δὲν αἰσθάνεσθε νῦν ὅτι ἔχοντες ζωτῆρα, τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐνούμενοι μετ' αὐτοῦ διὰ τῆς πίστεως γίνεσθε τέκνα Θεοῦ; Ἀγαπᾶτε, διότι αὐτὸς πρῶτος ἠγάπησεν ὑμᾶς· καὶ ἐπειδὴ ἀγαπᾶτε, ὁ φόβος φυγαδεύεται, ἡ γὰρ ἀγάπη ἔξω βάλλει τὸν φόβον. Ὑψούμενοι διὰ τῆς δικαιοσύνης εἰς τὸν δημιουργόν, δὲν ἀνκαλύπτετε πλέον τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ ἐξωπλισμένην, ἀλλ' ἀγκάλας ἐτοίμους νὰ ὑποδεχθῶσιν ὑμᾶς. Προσυχόμενοι εἰς αὐτὸν, δὲν τρέμετε πλέον ὡς δοῦλοι, ἀλλὰ πεποιθότες αὐτῷ ὡς τέκνα. Δὲν ἔχετε πνεῦμα δουλείας. Ἡ ζωὴ ὑμῶν ἐνταῦθα θὰ παρέλθῃ ἐν εἰρήνῃ, καὶ μετὰ θάνατον ὁ ἀποκαλυφθῇ ὑμῖν ἐν τῷ Ἰησοῦ ἡ ζωὴ καὶ ἡ ἀθανασία. Τὸ κέντρον τῆς ἀμαρτίας συνετρίβῃ, ὁ θάνατος ἡττήθῃ καὶ ἡ αἰωνία μακαριότης ἐπιφυλάσσεται εἰς τοὺς ὁπαδοὺς τοῦ Ἰησοῦ.

Ταῦτα εἶναι, «ὃ ὁφθαλμὸς οὐκ εἶδε, καὶ οὐς οὐκ ἤκουσε, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη, ὃ ἡτοίμασεν ὁ Θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν». Τίς δὲν ἀνκαλύπτει ἐν πᾶσι τούτοις τὴν σφραγίδα τοῦ Θεοῦ; Καίπερ ἀδυνατοῦντες ἡμεῖς νὰ εὗρωμεν τὰς ἀληθείας ταύτας, τὰς βεβαιότητας καὶ ἐξόχους ταύτας ἀληθείας, δὲν αἰσθανόμεθα οὐδὲν ἥττον ὅτι αἱ ἀλήθειαι αὗται διατελοῦσιν ἐν πλήρει πρὸς ἡμᾶς ἀρμονίᾳ; Δὲν αἰσθανόμεθα ἡμεῖς αὐτοὺς ἐλκυομένους ὑπὸ τῶν ἀληθειῶν τούτων ὡς ὑπὸ μυστηριώδους τινὸς δυνάμεως; Καὶ δὲν εἶναι τοῦτο δεῦγμα τρανότατον τῆς θεϊότητος αὐτῶν; Διότι, ἔν εἶναι ἀληθές ὅτι ὁ ἄνθρωπος, ὁ κόσμος καὶ ἡ ζωὴ δὲν εἶναι αἰνίγματα ἅλυστα καὶ μυστηριώδη, καὶ ὅτι ζητοῦμεν τὸν Θεὸν καὶ ὅτι οὐδὲν, πλὴν αὐτοῦ, δύναται νὰ πληρώσῃ τὸν πόθον ἡμῶν· ὅταν ὁ πόθος ἡμῶν οὗτος πληρῶται καὶ πληρῶται διὰ τῶν ἀληθειῶν τοῦ Εὐαγγελίου, δυνάμεθα ν' ἀρνῶμεθα ὅτι αἱ ἀλήθειαι αὗται προέρχονται ἐκ Θεοῦ; Ἀληθές ἔρα τὸ Εὐαγγέλιον· ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ ἡ ἀλήθεια.

1. ΜΟΣΧΛΕΥΣ ὑφηγῆτης.

ΠΟΙΚΙΛΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑ

ΤΟΥ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Σ. ΚΟΝΤΟΥ.

§ 34 *

Διορθῶ ἢ ἐπαγορθῶ, διορθωτὴς ἢ ἐπαγορθωτὴς, διορθώσεις ἢ ἐπαγόρθωσεις, διορθώμα. Παραδιορθῶ, παραδιορθώμα.

Ὅταν τις μετ' ἐπιμελείας ἐπεξερχόμενος βιβλίον ἢ ἀντίγραφον Θεραπεύῃ
 ἢ ἴδε σελ. 50, 110, 203.